

7. Гриценко Г. Д. Право как социокультурное явление: Философско-антропологическая концепция: диссертация ... доктора философских наук: 09.00.13. / Г.Д. Гриценко. – Ставрополь, 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dissland.com/catalog/pravo_kak_sotsiokulturnoe_yavlenie_filosofsko_antropologicheskaya_kontseptsiya.html
8. Ковлер А. И. Антропология права: Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М), Москва, 2002. – 480 с.
9. Шафиров В. Человекоцентристский поход к праву / В.Шафиров // Право України. – 2010. – № 4. – С. 43 – 48.
10. Пучков О. А. Юридическая антропология и развитие науки о государстве и праве: Теоретические основы: диссертация ... доктора юридических наук: 12.00.01 / О.А. Пучков. – Екатеринбург. – 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dissland.com/catalog/yuridicheskaya_antropologiya_i_razvitie_nauki_o_gosudarstve_i_prave_theoreticheskie_osnovi.html

ПРОЦЬ О. Є.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства,
соціології та політології
(Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка)

УДК 340.111.5:159.943.8

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ДЕФОРМОВАНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

У статті узагальнюються теоретичні уявлення про деформовану правосвідомість, формулюється її визначення. Аналізуються правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий конформізм, правовий нігілізм як найбільш поширені види деформацій правосвідомості.

Ключові слова: деформації правосвідомості, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий конформізм, правовий нігілізм, правова свідомість.

В статье обобщаются теоретические представления о деформированном правосознании, определяется его понятие. Анализируются правовой идеализм, правовой инфантилизм, правовой конформизм, правовой нигилизм как наиболее распространенные виды деформированного правосознания.

Ключевые слова: деформации правосознания, правовой идеализм, правовой инфантилизм, правовой конформизм, правовой нигилизм, правовое сознание.

The article summarizes theoretical knowledge of distorted awareness and formulates its definition. Analyzes legal idealism, legal infantilism, legal conformism and legal nihilism as prevalent types of legal awareness deformations.

Key words: deformation of legal awareness, legal idealism, legal infantilism, legal conformity, legal nihilism, legal awareness.

Вступ. Сучасне українське суспільство переживає складний і суперечливий процес політичної, соціальної та економічної трансформації, що зумовлює, поряд з позитивними зрушеннями, й низку «побічних» ефектів, одним з яких – і чи не найсерйознішим за наслідками – є негативні зміни у суспільній свідомості, зокрема правовій. За слушним зауваженням В.Л. Толстенка, найгостріше та з найбільшим ступенем актуальності проблематика дослідження правосвідомості, а також засобів впливу на неї постає тоді, коли держава, та й суспільство, проходять процес формального і змістовного оновлення тих фундаментальних принципів і норм, якими врегульовуються суспільні відносини [1, с. 10].

Особливої уваги потребує такий стан правової свідомості, який іменується «деформаціями правосвідомості» і вважається «протилежним позитивному» [2, с. 59], «антиподом правової культури» [3, с. 100]. Наукові дослідження різних видів деформацій суспільної правосвідомості та правової свідомості окремих соціальних груп складають істотний у кількісному вимірі доробок. Низку концептуальних положень, що характеризують цей соціально-правовий феномен, у своїх працях визначили сучасні вітчизняні і російські вчені: Ю.І. Битяк, О.В. Волошенко, М.М. Вопленко, В.В. Головченко, О.О. Ганзенко, О.Г. Данильян, О.В. Дручек, О.М. Зрячкін, З.Н. Каландарішвілі, Ю.Ю. Калиновський, Л.Г. Кумикова, О.В. Макарова, О.С. Радьков, О.Ф. Скакун, М.П. Требін, Г.В. Тригубенко, В.В. Черней та ін. Водночас чітке визначення поняття «деформації правосвідомості» у науці відсутнє, дискусійним є й питання критеріїв для виокремлення їх видів.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до поняття деформацій правосвідомості та формулювання авторської дефініції, визначення критеріїв для класифікації деформованої свідомості та загальна характеристика найбільш поширених її видів.

Результати дослідження. У юридичній науці широко використовується поняття «деформація» (від лат. *deformatio* – спотворення) для характеристики тих стійких змін психіки суб'єкта, що визначають його негативне ставлення до права та становлять причину його неправомірної поведінки [4, с. 25]. На думку Ю.Ю. Калиновського, деформації правової свідомості являють собою «викривлення форми та змісту правових настанов, навичок та звичок на інституційному та неінституційному рівнях, що відображається перш за все в діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення» [5, с. 218–219]. М.П. Требін вважає, що деформація правової свідомості – це соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання й емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку [2, с. 59]. Більш лаконічно визначаються деформації правосвідомості у навчальній літературі: це «спотворене уявлення про сутність права, неусвідомлення його цінності» [3, с. 100] або «спотворене уявлення про цінність права» [6, с. 360]. Водночас усі дослідники проблеми переконані у негативному характері деформацій правосвідомості й одноставно стверджують, що «деформації правосвідомості представляють реальну або потенційну небезпеку для правопорядку, через що боротьба з ними має постійно перебувати у полі зору держави і суспільства» [6, с. 361].

Характеризуючи деформовану правосвідомість як негативний її стан, необхідно, передусім, з'ясувати, який стан правосвідомості слід вважати позитивним. Позаяк поняття, структура правової свідомості, її види і форми належать до найбільш досліджуваних сьогодні проблем загальнотеоретичної юриспруденції, на основі узагальнення сутнісних характеристик правової свідомості, визначених різними вченими, уявляється можливим виокремлення таких її ознак:

правосвідомість – це одна із форм суспільної свідомості, об'єктом пізнання та відображення якої є право та правова реальність;

правосвідомість включає ідеї, теорії, почуття, уявлення, цінності, очікування, настрої, що формуються в суспільстві, різноманітних соціальних групах та в індивідів у процесі їх включення до правового життя;

правосвідомість визначає здатність людини існувати у правовому просторі, виконувати правові приписи, реалізовувати свої права та свободи, нести відповідальність;

у межах правосвідомості одночасно здійснюється і рефлексія, і пізнання: з одного боку, вона пізнає сама себе, визначає власний рівень розвитку, з іншого – відбувається осмислення правової реальності;

правосвідомість – це саморефлексія, відображення правової реальності крізь призму індивідуального інтересу, тому правосвідомість виступає як елемент мотивації дій індивіда, соціальних груп відповідно до вимог права;

правосвідомість є результатом і одночасно процесом відображення та освоєння правової реальності;

правосвідомість слугує підставою для розвитку права і праворозуміння.

Постулатом, за допомогою якого можливе досягнення як самого права, так і всієї правової сфери, як вважає Ю.М. Оборотов, є ціннісно-нормативне праворозуміння [7, с. 55]. На цій концептуальній основі уявляється можливим визначення правосвідомості як єдності ціннісних та нормативних елементів – раціонального, емоційного, ціннісно-орієнтаційного та вольового, які перебувають у діалектичному взаємозв'язку та взаємодії та адекватно відображають правову реальність. Раціональний елемент – це, передусім, знання і розуміння права, осмислення всього, що пов'язано з правом, усвідомлення змісту правових приписів – вимог, дозволів, заборон тощо. Емоційний елемент правосвідомості утворюють емоції, настрої, почуття, що виникають з приводу правових явищ. Ціннісно-орієнтаційний елемент акумулює в собі ціннісне ставлення людини до права, її орієнтації на правові цінності, які закладають основу для базисної ціннісної орієнтації особи, формують образ права як справедливого чи несправедливого, дієвого чи недієвого, стабільного чи нестабільного тощо. Вольовий елемент утворюють правові переконання, правова воля та правові установки. Під правовими переконаннями розуміються стійкі уявлення про те, як слід діяти у тій чи іншій ситуації, що сформовані не тільки під впливом вимог нормативних приписів, а й опосередковані суб'єктивною реакцією на ці вимоги. Правова воля переводить правові переконання у готовність діяти певним чином, тобто у правову установку.

Використовуючи для характеристики правової свідомості поняття «нормальний стан», ми розуміємо його як такий, що передбачає визнання правових цінностей і принципової неможливості життєдіяльності будь-якої соціальної спільності без такого найважливішого соціального регулятора, як нормативна система. При цьому таке правосприйняття притаманне як одній особі, так і певній спільності людей, що належать до одного історично сформованого типу правової культури, основу якої складають загальнолюдські цінності й установки природного права. Отже, стан правосвідомості – це її «зміст» як наслідок сприйняття або, навпаки, несприйняття права.

З урахуванням цього деформації правосвідомості можна визначити як відхилення від нормального стану, що виникають унаслідок ушкодження одного або декількох її елементів, у результаті чого правова реальність відображається неадекватно.

Глибину та обсяг ушкоджень у поєднанні зі ступенем їх суспільної загрози вважаємо критерієм для класифікації деформацій правосвідомості. Різновидами деформацій правосвідомості є правовий інфантизм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм (фетишизм), правовий дилетантизм, правова демагогія і «переродження правосвідомості» [8, с. 544–546]. До цього переліку вчені додають правовий цинізм (А.Ф. Крижановський) [9], правовий егоцентризм, зловживання правом (О.О. Малиновський) [10, с. 45], негативно-правовий радикалізм, спекулятивно-правовий популізм та морально-правовий конформізм (М.М. Вопленко) [4, с. 26–33], правовий акциденталізм, правовий маргіналізм (С.М. Скуріхін) [11, с. 124–125].

Звичайно, кризові явища політичного, економічного та соціального характеру суттєво впливають на правосвідомість суспільства, зумовлюючи різні види її деформації, однак не всі вони настільки поширені, щоб становити значну суспільну загрозу. Слід визнати, на нашу думку, поширеність таких видів деформованої правосвідомості, як правовий ідеалізм, правовий інфантілізм, правовий конформізм та правовий нігілізм (види деформацій розташовано від найменших деформацій до найбільших).

Правовий ідеалізм, як правило, з часів уведення М.Г. Матузовим цього поняття розглядається як парна до правового нігілізму категорія [12]. Погоджуючись із цією методологічною вказівкою, М.А. Бурдоносова визначає правовий ідеалізм як схильність до гіперболізації ролі права у регулюванні суспільних відносин, перебільшення значення певних правових формулювань, приписування їм здатності радикально змінювати ситуацію в країні без урахування готовності суспільства до таких змін. На думку дослідниці, правовий ідеалізм є формою прояву деформованої правової свідомості, що характеризується наявністю у суб'єкта специфічних цінностей, які не відповідають аксіології права; його основу складають правові ідеали-гіперболи; правовий ідеалізм проявляється у переоцінці права та його можливостей, надмірному використанні регулятивно-нормативного інструментарію, перебільшенні ролі права у вирішенні суспільних питань [13, с. 15].

На нашу думку, правовий нігілізм та правовий ідеалізм не можна ставити на один рівень із таких міркувань. Правовий ідеалізм не передбачає деформації всіх елементів правосвідомості, а тільки ціннісно-орієнтаційного, що може, звісно, спонукати до неправильного вибору виду правомірних дій, але не зумовить вибір неправомірної поведінки.

Правовий інфантілізм є таким відхиленням від нормальної правосвідомості, коли деформації зазнає, передусім, її раціональний елемент. Це проявляється у несформованості правових знань або їх недостатній глибині, однак при особистій переконаності в належній правовій освіченості.

Правовий конформізм як вид деформованої правосвідомості характеризується нечіткістю або взагалі відсутністю правових ціннісних орієнтацій. У людини немає власних уявлень про цінність права та правові цінності, тому немає і власних установок на правову поведінку, хоча раціональний елемент її правосвідомості може бути сформованим. Людина-конформіст копіює правову поведінку свого найближчого оточення, можливо, навіть не поділяючи мотивів цієї поведінки, не замислюючись над ними (діє як усі). Правовий конформізм є більш загрозливим явищем, ніж правовий інфантілізм, оскільки поведінка людини залежить від поведінки її групи, і якщо в соціальному оточенні переважають негативні правові явища, то правовий конформіст легко схиляється до правопорушень. Правовий конформізм (у його позитивному різновиді) може бути визнаний соціально корисним явищем лише за умови перебування конформіста у правослухняному соціальному середовищі.

Правовий нігілізм є найбільш дослідженим видом деформованої правосвідомості, і водночас результати цих досліджень є вкрай суперечливими та дискусійними. Прикладом є хоча би думка О. В. Волошенюка про необхідність розрізняти правовий нігілізм у вузькому та широкому значенні. Як вважає вчений, під правовим нігілізмом у вузькому значенні слід розуміти повну зневіру в справедливості, силі та ефективності права, а під правовим нігілізмом у широкому значенні – різні прояви негативного ставлення до права, до окремих сфер правового регулювання та юридичної діяльності, сумнів у справедливості, силі та ефективності права [14, с. 7].

У довідковій літературі правовий нігілізм визначається як крайній прояв правового невігластва, відкидання або ігнорування права, юридичних норм, загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій, крайній прояв правового безкультур'я [15, с. 121]. Такі риси нігілістичної правосвідомості виділяють практично всі дослідники. Але досі не вирішено спір про те, чи вважати правопорушення проявом нігілізму. Так, одні вчені стверджують, що до правового нігілізму

належать лише ті випадки усвідомленого ігнорування вимог закону, які тим не менш не супроводжуються наявністю злочинного наміру [16, с. 5], інші доводять, що злісний, корисливий кримінал є найбільш грубим та небезпечним видом правового нігілізму. Злочинність є потужним джерелом і водночас крайньою формою його прояву [17, с. 15].

Як уявляється, правовий нігілізм уражає всю структуру правосвідомості: щодо раціонального елемента це означає відсутність правових знань або свідоме нехтування ними, відкидання їх; емоційний елемент нігілістичної правосвідомості відмітний відверто негативними емоціями та почуттями щодо права та правових установ, правової системи; ціннісно-орієнтаційний елемент характеризується не тільки запереченням цінності права та правових цінностей, але й системою антицінностей – позитивним ставленням до порушень правових приписів і правопорушників, до кримінальної субкультури; і, що найголовніше, вольовий елемент правосвідомості містить установки на протиправну поведінку (хоча, зрозуміло, вони не завжди реалізуються, серед іншого – через страх перед можливим покаранням). У цьому разі виправданим вважаємо позначення такого стану правосвідомості поняттям «деформація» у значенні «спотворення», для характеристики інших – доцільним уявляється використання слів, які семантично менш негативно забарвлені: «відхилення», «ушкодження» тощо.

Висновки. Ціннісно-нормативний підхід до правової свідомості уможливорює виокремлення ознак деформованої правосвідомості. У носіїв деформованої правосвідомості знання, уявлення, ідеї, погляди, почуття, настрої неадекватно відображають правову реальність, при цьому ставлення до права у них варіюється від повного заперечення права до абсолютизації його ролі в суспільному житті, оскільки деформації може зазнати правосвідомість як цілісна система, так і кожен окремих елемент правосвідомості.

Список використаних джерел:

1. Толстенко В.Л. Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу / В.Л. Толстенко // *Держава і право*. – 2008. – Вип. 41. – С. 10–18.
2. Требін М.П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М.П. Требін // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. – 2009. – С. 59–62. – (Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»; вип. 23).
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 603 с.
4. Вопленко Н.Н. Правосознание и правовая культура : учеб. пособ. / Н.Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.
5. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія / Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
6. Крестовська Н.М. Теорія держави і права. Елементарний курс : навч. посіб. / Н.М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. – Х. : Одиссей, 2007. – 432 с.
7. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права / Ю. Оборотов // *Право України*. – 2010. – № 4. – С. 49–55.
8. Загальна теорія держави і права : підручн. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
9. Крижановський А.Ф. Правовий цинізм у юридичній сфері / А.Ф. Крижановський // *Правове життя сучасної України : міжнар. наук. конф. професорсько-викладацького та аспірантського складу Одеської національної юридичної академії, 21–22 травня 2010 р.* : тези допов. – О. : Фенікс, 2010. – С. 64–66.
10. Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом как юридический феномен : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А.А. Малиновский. – М., 2008. – 52 с.

11. Скуріхін С.М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України : монографія / С.М. Скуріхін. – О. : Фенікс, 2011. – 212 с.
12. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» / Н.И. Матузов // Правоведение. – 1994. – № 2. – С. 3–16.
13. Бурдоносова М.А. Теоретичні аспекти правового ідеалізму та правового нігілізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / М.А. Бурдоносова. – К., 2011. – 20 с.
14. Волошенко О.В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О.В. Волошенко. – Х., 2000. – 16 с.
15. Головченко В.В. Юридична термінологія : довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.
16. Ромашов Р.А. Правовая культура и правовой нигилизм в молодежной среде / Р.А. Ромашов, Е.Г. Шукшина // История государства и права. – 2006. – № 2. – С. 2–8.
17. Зрячкин А.Н. Правовой нигилизм: причины и пути их преодоления : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А.Н. Зрячкин. – Саратов, 2007. – 26 с.

СІРОШ Д. М.,

здобувач

(Київський міжнародний університет)

УДК 346.6(037)

ПРИНЦИПИ ФІНАНСУВАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена загальним засадам фінансування безоплатної правової допомоги в Україні. Запропоновано авторське визначення принципів фінансування безоплатної правової допомоги, їх систему, визначено специфічні риси таких принципів та їх особливості.

Ключові слова: фінансування, принципи, безоплатна правова допомога.

Статья посвящена основным положениям финансирования бесплатной правовой помощи в Украине. Предложено авторское определение принципов финансирования бесплатной правовой помощи, их система, определены специфические черты принципов и их особенности.

Ключевые слова: финансирование, принципы, бесплатная правовая помощь.

The article is devoted the substantive provisions of financing of free legal aid in Ukraine. Author determination of principles of financing of free legal aid, their system, is offered, the specific lines of principles and their feature are certain.

Key words: financing, principles, free legal aid.

